

Я В И Щ Е Ф Р А З Е О Л О Г І Ч Н О Ї П А Р О Н І М І Ї В У К Р А Ї Н С Ь К І Й М О В І

Анотация. Розглянуто актуальні і маловивчені проблеми в лінгвістиці – фразеологічну паронімію, специфіку таких фразеологічних одиниць, виділено їх основні типи з урахуванням особливостей компонентного складу та структурної організації. Простежено перспективи розвитку лінгвістичних досліджень фразеологічних паронімів.

Аннотация. Рассмотрена актуальная и малоизученная проблема в лингвистике – фразеологическая паронимия, специфика таких фразеологических единиц, выделены их основные типы с учетом особенностей компонентного состава и структурной организации. Прослежены перспективы развития лингвистических исследований фразеологических паронимов.

Annotation. Such topical and insufficiently studied problems in linguistics as idiomatic paronymy and specificity of these idioms are highlighted. Their main types allowing for the component composition peculiarities and structural organization have been studied. Perspectives of linguistic research of idiomatic paronyms have been investigated.

Ключові слова: фраземіка, фразема, типи паронімічних фразем, дієслівно-субстантивні словосполучення, прийменниково-відмінкові конструкції.

Ґрунтовне вивчення фраземіки, яке особливо інтенсифікувалося в останнє десятиріччя, показало, що вона в усій своїй сукупності становить систему, тобто таке органічне ціле, елементи якого закономірно пов'язані один з одним. Однак якщо явища фраземної полісемії, омонімії, синонімії й антонімії на сьогодні тією чи іншою мірою описані, то визначення сутності явища фраземної паронімії, встановлення факторів, механізмів і функцій, що спонукають до актуалізації мовної свідомості у мовленнєвій діяльності смислової взаємодії формально подібних, але семантично різних одиниць, представляє значний науковий і практичний інтерес.

Серйозне дослідження паронімічних явищ і паронімічних конструкцій розпочалося тільки в 60-х роках ХХ століття. У зв'язку з цим питання про паронімію на фразеологічному рівні лишається на сьогодні одним із найбільш дискутованих та недостатньо розроблених. Теоретичні практичні основи сучасних досліджень з фраземної паронімії закладено в роботах російського лінгвіста О. Вишнякової і відомого українського фразеолога М. Демського.

Мета статті – розглянути явища фраземної паронімії в українській мові.

Фраземи-пароніми характеризуються низкою ознак, якими вони відрізняються від фразем-синонімів, варіантів фразем, фразем-омонімів і фразем-антонімів. Так, від фразем-синонімів, які мають спільне семантичне ядро, фраземи-пароніми відрізняються тим, що вони семантично не пов'язані й позначають різні явища об'єктивної дійсності. Відмінність фразем-паронімів від варіантів фразем полягає в тому, що перші є носіями різних значень, а останніє носіями тотожного фраземного значення [1].

Отже, значення компонентів будь-якої паронімічної пари – як в лексичі, так й у фразеології – характеризуються тим, що вони не виявляють спільності (як у синонімії), не протиставляються (як в антонімії), їх зовнішня форма не накладається одна на одну (як в омонімії). У мові це специфічно проявляється в неможливості збігу значень чи їх перетину [2].

М. Демський зауважує, що явище паронімії найбільш поширене серед адвербіальних і дієслівних фразем, хоч і досить часто зустрічається серед ад'єктивних та субстантивних. Ураховуючи особливості компонентного складу і структурної організації, дослідник виділяє такі типи паронімічних фразем, що: 1) різняться граматичною формою іменникового компонента; 2) різняться кількістю компонентів; 3) різняться лише прийменниками; 4) різняться формою дієслівних компонентів; 5) різняться числовою формою іменникових компонентів; 6) різняться структурною організацією [3].

Відповідно до зазначеної класифікації дібраний фактичний матеріал розподіляється за шістьма типами паронімічних фразем.

До першого типу паронімічних фразем належать ФО, що різняться граматичною формою іменникового компонента. Наприклад: на волосину – ніскільки, зовсім, нітрохи; трохи, зовсім мало/на волосині – у великій небезпеці, під загрозою; на думку – хто-небудь має певний погляд, певні міркування щодо чогось/на думці – хто-небудь думає про когось, щось; на коні – у вирашному становищі/на коня – пити за благополуччя, щасливу дорогу; лихе око – той, хто здатний зробити неприємність, вчинити зло; недобра, недобророзличлива людина.

Друга підгрупа таких фразем-паронімів – це ФО, утворені на основі словосполучень, іменникові компоненти яких виступають в різних відмінкових формах, наприклад: не бачити світу – не мати достатньо життєвого досвіду/не бачити світу – тяжко страждати; бути ув'язненим; вбирати очі – вабити своєю красою, яскравістю кольорів та інше/вбирати очима – оглядаючи, сприймати, запам'ятовувати бачене; крутити мізки – морочити, дурити кого-небудь чимось/крутити мізками – думати, мислити.

Як видно, сама словоформа ключових компонентів у фраземах не є засобом вираження паронімічності, а виступає лише формальним показником утворення такої пари. Враховуючи те, що фразеологізми – це неподільні сполуки слів, які виражають цілісне значення, не можна семантику окремої лексеми приписувати усьому виразу, тому

Другий тип фразем-паронімів відрізняється кількістю компонентів. До першої підгрупи належать ФО, утворені на базі поширених приєменниково-відмінкових конструкцій та приєменниково-відмінкових конструкцій, що поширені числівником або займенником, наприклад: на один аршин – однаково; однакові/під аршин – іти в солдати; підходити для служби у війську, в солдатах; на всі боки – дуже сильно; у всіх відношеннях/на всі чотири боки – куди завгодно, будь-куди; звідусіль, навкруги; гнути лінію – дотримуватися певних поглядів/гнути свою лінію – наполегливо, уперто домагатися чого-небудь; держати в руках – утримувати кого-небудь у залежності, позбавляти волі, свободи/держати себе в руках – стримувати свої почуття, намагатися бути спокійним.

Другу підгрупу складають ФО, утворені на основі дієслівно-субстантивних словосполучень, наприклад: впливатися п'явкою в серце – міцно заволодівати чийми-небудь почуттями/впливатися в серце – боляче вражати, завдавати тяжких страждань; дати волю – не обмежувати кого-небудь у діях, вчинках; не стримувати почуттів/дати волю ногам – швидко тікати, бігти; підібрати ключ до душі – знаходити підхід до кого-небудь, входити в довіря до когось/підібрати ключ – застосувати певний спосіб для розуміння кого-небудь, розгадування чогось.

Третій тип паронімічних фразем становлять ФО, що відрізняються лише приєменниками. Фразеологізми цієї групи можуть утворюватися на основі приєменниково-відмінкових конструкцій з різними приєменниками: на шию – під відповідальність кого-небудь, на утримання когось/по шию – дуже глибоко; повністю; дуже багато; у великих, кількісно значних; до серця – кому-небудь хтось або щось подобається, підходить/від серця – щиро, сердечно, самовіддано; нестримно; за п'ятак – не вагаючись, з готовністю; даром, марно/на п'ятак – зовсім мало, небагато; око в око – хто-небудь дуже схожий на когось, такий самий; точно, абсолютно, повністю; наодинці з кимось, без сторонніх людей/око за око – уживається для вираження прагнення помститися за вчинене зло, несправедливість тощо.

До цього ж типу належать пари ФО, утворені на основі дієслівно-субстантивних словосполучень з різними приєменниками: брати до серця – болісно сприймати, переживати що-небудь; ставитися до чого-небудь з інтересом/брати за серце – надзвичайно зворушувати, розчулювати; дуже впливати на кого-небудь; дурманити; лізти в голову – настирливо з'являтися у свідомості, ставати предметом думки/лізти на голову – без належної поваги поводитися з ким-небудь; брати до душі – болісно сприймати, переживати що-небудь; ставитися до чого-небудь з інтересом/брати за душу – надзвичайно зворушувати, розчулювати; дуже впливати на кого-небудь; дурманити.

До четвертого типу фразем-паронімів належать ті, що відрізняються формою дієслівних компонентів. Тут виділяється ФО: а) утворені на базі дієслівно-субстантивних словосполучень і простих речень, де в одному випадку дієслово недокожаного виду, а в іншому – докожаного, наприклад: Бог дав – у когось що-небудь народжується; хтось має щось, володіє чим-небудь/Бог дає – кому-небудь щастить у чомусь; клювати носом – дрімати, засипати, сидячи – клюнути носом – упасти обличчям вниз; очі горять – чий-небудь вигляд виражає хворобливий стан, погане самопочуття/очі загорілися – чий-небудь погляд, вигляд раптово став виражати якісь почуття; б) утворені на базі дієслівно-субстантивних словосполучень, які мають у своєму складі дієслова з різними афіксами: хоч води напийся – уживається для вираження вищої міри якості; дуже, надзвичайно; дуже вродливий, красивий/як води напийся – дуже швидко, дуже просто; в) утворені на базі дієслівно-субстантивних словосполучень та різного роду простих речень, дієслівні складники яких відрізняються наявністю або відсутністю суфікса -ся, наприклад: валити з ніг – змушувати кого-небудь лягти, впасти; призводити до великого виснаження/валитися з ніг – втрачати здатність триматися на ногах через хворобу, втому; знесилуватися, знемагати.

П'ятий тип фразем-паронімів утворюють ФО, що відрізняються числовою формою іменникових компонентів. Наприклад: як Бога – дуже сильно, з нетерпінням/як Боги – упевнено, добре; як на кілку – дуже вільно/як на кілочках – дуже занепокоєний, украй схвильований; дути губу – чванитися, пихато поводитися/дути губи – сердитися, ображатися на кого-небудь.

Шостий тип паронімічних фразем відрізняється структурною організацією. Одні з них творяться на базі безприєменникових дієслівно-субстантивних словосполучень, а інші – на базі приєменникових, наприклад: мати на оці – спостерігати, стежити; думати про кого-небудь, не згадуючи у розмові/мати око – приглядатися до чого-небудь, зацікавитися чимось; уміти робити щось; мати руку – користуватися підтримкою, допомогою, протекцією та інше/мати у руках – володіти чим-небудь; розпоряджатися чим-небудь; як від чуми – з почуттям остраху/як чуми – дуже сильно, надзвичайно.

Отже, огляд фактичного матеріалу показав, що явище фраземної паронімії є типовим і системним для сучасної української мови. У зв'язку з цим подальше дослідження цього явища є перспективним та актуальним.

Наук. керівн. Архипенко Л. М.

Література: 1. Демський М. Т. Системні зв'язки в сфері фраземіки / М. Т. Демський // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 36–43.
2. Вишнякова О. В. Фразеологические паронимы / О. В. Вишнякова // Русский язык в школе. – 1985. – № 3. – С. 77–80.
3. Демський М. Т. Фраземна паронімія / М. Т. Демський // Українська мова і література в школі. – 1988. – № 1. – С. 28–32.
4. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Х.: Вища школа, 1987. – 198 с. – Бібліогр.: С. 125–134.